O‘ZINI O‘ZI BOSHQARISH ORGANLARINING O‘ZIGA XOS JIHATLARI VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

Rixsiboyev Kozimjon Karimjon o‘g‘li

Sarbon Universiteti tyutori

Annotatsiya. Mazkur tadqiqotda fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlarining huquqiy tabiati, o‘ziga xos jihatlari va zamonaviy rivojlanish tendensiyalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda o‘zini o‘zi boshqarishning konstitutsiyaviy kafolati, subsidiarlik tamoyili, moliyaviy avtonomiya, fuqarolar ishtiroki va jamoatchilik nazorati kabi o‘ziga xos xususiyatlari yoritiladi. Shuningdek, global miqyosda kuzatilayotgan rivojlanish tendensiyalari - nomarkazlashtirish, raqamlashtirish, fuqarolar ishtirokini kengaytirish va moliyaviy avtonomiyani kuchaytirish - qiyosiy tahlil qilinadi. O‘zbekistonning mahalla instituti misolida milliy modelning o‘ziga xosligi va islohotlar yo‘nalishlari ko‘rsatib o‘tiladi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, o‘zini o‘zi boshqarish organlari davlat boshqaruvi bilan fuqarolik jamiyati o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlovchi muhim institut bo‘lib, ularning rivojlanishi demokratik taraqqiyotning muhim shartidir.

Kalit so‘zlar: o‘zini o‘zi boshqarish, subsidiarlik, moliyaviy avtonomiya, nomarkazlashtirish, raqamlashtirish, mahalla, fuqarolar ishtiroki, jamoatchilik nazorati.

Аннотация. В данной статье анализируются правовая природа, отличительные особенности и современные тенденции развития органов самоуправления граждан. В рамках исследования рассматриваются такие ключевые характеристики самоуправления, как его конституционные гарантии, принцип субсидиарности, финансовая самостоятельность, участие граждан и общественный контроль. Кроме того, проводится сравнительный анализ основных тенденций развития самоуправления, наблюдаемых на глобальном уровне, включая децентрализацию, цифровизацию, расширение

участия граждан и укрепление финансовой самостоятельности. На примере института махалли в Узбекистане раскрываются особенности национальной модели самоуправления и обозначаются основные направления проводимых реформ. Результаты исследования показывают, что органы самоуправления граждан являются важным институтом, обеспечивающим баланс между государственным управлением и гражданским обществом, а их дальнейшее развитие выступает одним из ключевых условий демократического развития.

Ключевые слова: самоуправление, субсидиарность, финансовая самостоятельность, децентрализация, цифровизация, махалля, участие граждан, общественный контроль.

Abstract. This article analyzes the legal nature, distinctive features, and contemporary development trends of citizens' self-government bodies. The study examines the key characteristics of self-government, including constitutional guarantees, the principle of subsidiarity, financial autonomy, citizen participation, and public oversight. It also provides a comparative analysis of global development trends, such as decentralization, digitalization, expanding citizen participation, and strengthening financial autonomy. Using Uzbekistan's mahalla institution as an example, the study highlights the distinctive features of the national model and identifies the main directions of ongoing reforms. The findings demonstrate that citizens' self-government bodies constitute an important institution for maintaining a balance between public administration and civil society, while their development represents an essential condition for democratic progress.

Keywords: self-government, subsidiarity, financial autonomy, decentralization, digitalization, mahalla, citizen participation, public oversight.

Kirish. Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari demokratik davlatlarning ajralmas instituti bo‘lib, ular davlat boshqaruvi bilan fuqarolar o‘rtasidagi bevosita aloqani ta’minlaydi. Zamonaviy sharoitda mahalliy muammolarni hal qilishda fuqarolarning bevosita ishtiroki va mahalliy

hokimiyatlarning mustaqilligini ta’minlash barcha demokratik davlatlarning ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylangan. So‘nggi yillarda dunyo miqyosida mahalliy boshqaruv tizimida sezilarli o‘zgarishlar yuz bermoqda. Bu o‘zgarishlar nomarkazlashtirish, raqamlashtirish, fuqarolar ishtirokini kengaytirish va moliyaviy avtonomiyani kuchaytirish kabi tendensiyalar bilan tavsiflanadi. Shu bilan birga, o‘zini o‘zi boshqarish organlarining huquqiy maqomi, vakolatlari va faoliyat mexanizmlari milliy xususiyatlar va tarixiy an’analarga qarab turlicha shakllanadi.

O‘zbekistonda mahalla instituti asrlar davomida shakllanib kelgan o‘zini o‘zi boshqarishning o‘ziga xos milliy modeli hisoblanadi. Mustaqillik yillarida mahalla tizimi tub islohotlarga uchradi va zamonaviy huquqiy asoslarga ega bo‘ldi. 2026-yilning “Mahallani rivojlantirish va jamiyatni yuksaltirish yili” deb e’lon qilinishi bu boradagi islohotlarning yangi bosqichga ko‘tarilganidan dalolat beradi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi - o‘zini o‘zi boshqarish organlarining o‘ziga xos jihatlarini aniqlash va zamonaviy rivojlanish tendensiyalarini ilmiy asoslashdan iborat.

Adabiyotlar tahlili: O‘zini o‘zi boshqarish instituti bir qator ilmiy tadqiqotlar predmeti bo‘lgan. Xususan, BMTning Ijtimoiy rivojlanish bo‘yicha hisobotlarida (2021, 2023) mahalliy boshqaruv institutlarining inklyuzivlik, shaffoflik va ishtirokchilik tamoyillari asosida faoliyat yuritishi fuqarolik jamiyatini kuchaytirishdagi muhim omil sifatida ko‘rsatib o‘tilgan. O‘zbekistonlik tadqiqotchilar G‘.S. Saidov (2021) mahalla institutining konstitutsiyaviy maqomini ochib bergan bo‘lsa, Sh.X. Qodirov (2020) mahallaning ijtimoiy nazoratdagi rolini tahlil qilgan. S.S. Haydarov (2019) esa xorijiy tajribalarni qiyosiy o‘rganib, mahalliy o‘zini o‘zi boshqaruv organlari orqali fuqarolik jamiyatini mustahkamlash bo‘yicha tavsiyalar bergan [1].

Metodologiya. Tadqiqotda tizimli yondashuv, qiyosiy-huquqiy tahlil, tarixiy-retrospektiv usul va ilmiy umumlashtirish usullaridan foydalanildi.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi [2], “Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari to‘g‘risida”gi “O‘zbekiston–2030” strategiyasi va xalqaro huquqiy hujjatlar asosiy manbalar sifatida o‘rganildi [3].

Asosiy qism. O‘zini o‘zi boshqarish organlarining o‘ziga xos jihatlari.

Konstitutsiyaviy kafolat. O‘zini o‘zi boshqarish organlarining birinchi va eng muhim o‘ziga xos jihati – ularning konstitutsiyaviy kafolatga ega ekanligidir. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish huquqini kafolatlaydi. “Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari to‘g‘risida”gi Qonunga ko‘ra, “Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarishi - fuqarolarning O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlari bilan kafolatlanadigan, ularning o‘z manfaatlaridan, rivojlanishning tarixiy xususiyatlaridan, shuningdek milliy va ma’naviy qadriyatlardan, mahalliy urf-odatlar va an’analardan kelib chiqqan holda mahalliy ahamiyatga molik masalalarni hal qilish borasidagi mustaqil faoliyatidir”.

Subsidiarlik tamoyili. O‘zini o‘zi boshqarishning ikkinchi muhim jihati - subsidiarlik tamoyilidir. Bu tamoyilga ko‘ra, davlat vazifalari imkon qadar fuqaroga eng yaqin bo‘lgan darajada amalga oshirilishi kerak [4]. Yevropa Kengashining Mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish to‘g‘risidagi Xartiyasining 4-moddasida “davlat vazifalari, qoida tariqasida, fuqaroga eng yaqin bo‘lgan hokimiyat organlari tomonidan amalga oshirilishi kerak”ligi belgilangan [5]. Bu tamoyil o‘zini o‘zi boshqarish organlarining vakolatlarini kengaytirish va markazdan mahalliy darajaga vakolatlarni bosqichma-bosqich o‘tkazish uchun konseptual asos bo‘lib xizmat qiladi. Moliyaviy avtonomiya. O‘zini o‘zi boshqarish organlarining uchinchi o‘ziga xos jihati - moliyaviy mustaqillikdir. O‘zini o‘zi boshqarish organlarining moliyaviy mablag‘lari bankdagi mustaqil schyotlarda saqlanadi va ular tomonidan mustaqil tasarruf etiladi. Mahalliy byudjet avtonomiyasi o‘zini o‘zi boshqarish organlarining o‘z vazifalarini samarali bajarishlari uchun zarur shart hisoblanadi.

Fuqarolar ishtiroki va jamoatchilik nazorati. O‘zini o‘zi boshqarish organlari fuqarolarning davlat va jamiyat ishlaridagi ishtirokini ta’minlovchi, ularning ma’naviy tarbiyasiga, ijtimoiy himoyasiga hissa qo‘shuvchi muhim tuzilmadir. Fuqarolarning yig‘ilishlari, saylovlari va boshqa bevosita demokratiya shakllari orqali aholi mahalliy ahamiyatga molik masalalar yechimida bevosita ishtirok etadi [6].

O‘zini o‘zi boshqarish organlarining rivojlanish tendensiyalari. Nomarkazlashtirish tendensiyasi. Global miqyosda kuzatilayotgan asosiy tendensiyalardan biri - nomarkazlashtirish jarayonining kuchayishidir. Yevropa Kengashi Kongressi prezidenti Gunn Marit Helgesenning ta’kidlashicha, “subsidiarlik tamoyili milliy qonunchilikka tobora ko‘proq singdirilmoqda, hududiy islohotlar mahalliy salohiyatni kuchaytirmoqda va fuqarolarga mahalliy qarorlarda bevosita ovoz berish imkoniyati yaratilmoqda”. Biroq bir qator davlatlarda hokimiyatning markazlashtirilishi kuchayishi, mas’uliyat taqsimotining noaniqligi va moliyaviy resurslarning yetarli emasligi kabi muammolar ham kuzatilmoqda [7].

O‘zbekistonda ham nomarkazlashtirish jarayoni faol davom etmoqda. 2025-yil oktabr oyida bo‘lib o‘tgan “Davlat boshqaruvini nomarkazlashtirish” mavzusidagi amaliy seminarda subsidiarlik, qonuniylik va nazorat, vakolatlar va resurslarning mutanosibligi, moliyaviy barqarorlik, siyosiy va ma’muriy javobgarlik, sheriklik va fuqarolar ishtiroki, raqamlashtirish va shaffoflik tamoyillari asosiy tamoyillar sifatida belgilandi.

Raqamlashtirish tendensiyasi. Zamonaviy sharoitda raqamlashtirish mahalliy boshqaruvning muhim tendensiyasiga aylangan. Raqamli texnologiyalar mahalliy hokimiyatlar uchun nafaqat yangi imkoniyatlar, balki yangi mas’uliyat sohalarini ham yaratmoqda [8]. O‘zbekistonda ham raqamlashtirish jarayoni faol davom etmoqda - ma’muriy jarayonlarni raqamlashtirish, shu jumladan sun’iy intellektdan foydalanish bo‘yicha chora-tadbirlar ko‘rilmoqda.

Fuqarolar ishtirokini kengaytirish tendensiyasi. Fuqarolarning mahalliy qarorlar qabul qilishdagi ishtirokini kengaytirish global tendensiyaga aylangan. Xalqaro tajribada ishtirokchilik byudjeti (participatory budgeting), fuqarolar bilan bevosita maslahatlashuv (“Municipality in the field” konsepsiyasi) va jamoat nazorati guruhlari kabi mexanizmlar qo‘llanilmoqda [9]. O‘zbekistonda ham “Tashabbus byudjeti” doirasida mahalla aholisi tomonidan boshlangan loyihalar moliyalashtiriladi - agar aholi o‘zlari yo‘l, suv quvurlari, maktab yoki bog‘chalarni ta’mirlashni boshlasa, davlat xarajatlarning yarmini qoplaydi.

Moliyaviy avtonomiyani kuchaytirish tendensiyasi. Moliyaviy nomarkazlashtirish o‘zini o‘zi boshqarish organlarining mustaqilligini ta’minlashning muhim shartidir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, moliyaviy nomarkazlashtirish va mahalliy moliyaviy avtonomiya mahalliy hokimiyatlarning huquqiy va institutsional salohiyatini rivojlantiradi, ularning hisobdorligini oshiradi [10]. O‘zbekistonda 2026-yildan boshlab mahalla byudjetlariga kamida 200 milliard so‘m ajratilishi rejalashtirilgan.

O‘zbekistonda mahalla institutining rivojlanish tendensiyalari. O‘zbekistonda mahalla instituti o‘zini o‘zi boshqarishning o‘ziga xos milliy modeli sifatida shakllangan. So‘nggi yillarda mahalla tizimini isloh qilish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar amalga oshirildi. “Mahalla yettiligi” tizimining joriy etilishi va 100 dan ortiq xizmat turining mahalla darajasiga o‘tkazilishi natijasida 7,5 million fuqaro qashshoqlikdan chiqarildi, ishsizlik darajasi ikki baravar kamaydi va 3500 dan ortiq mahalla modernizatsiya qilindi. Mahalla raislarining vakolat muddati 3 yildan 5 yilga uzaytirildi.2026-yil “Mahallani rivojlantirish va jamiyatni yuksaltirish yili” deb e’lon qilinishi mahalla institutini davlat va jamiyat hayotida yangi bosqichga olib chiqishga qaratilgan strategik qaror sifatida baholandi. 2026-yildan boshlab mamlakat bo‘ylab 9000 ga yaqin mahallada infratuzilmani kompleks yaxshilash rejalashtirilgan va birinchi marta hududlarga mahalla infratuzilmasini rivojlantirish uchun 20 trillion so‘m to‘g‘ridan-to‘g‘ri ajratiladi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘zini o‘zi boshqarish organlarining o‘ziga xos jihatlari quyidagilardan iborat:

1. konstitutsiyaviy kafolat;
2. subsidiarlik tamoyiliga asoslanish;
3. moliyaviy mustaqillik;
4. fuqarolar ishtiroki va jamoatchilik nazoratining mavjudligi.

Rivojlanish tendensiyalari esa nomarkazlashtirish, raqamlashtirish, fuqarolar ishtirokini kengaytirish va moliyaviy avtonomiyani kuchaytirishdan iborat. O‘zbekiston mahalla instituti ushbu global tendensiyalarni milliy xususiyatlar bilan uyg‘unlashtirgan holda rivojlanmoqda [11].

Xulosa. O‘zini o‘zi boshqarish organlari davlat boshqaruvi bilan fuqarolik jamiyati o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlovchi muhim institutdir. Ularning o‘ziga xos jihatlari konstitutsiyaviy kafolat, subsidiarlik, moliyaviy avtonomiya va fuqarolar ishtiroki - bu institutning demokratik tabiatini belgilaydi. Zamonaviy rivojlanish tendensiyalari - nomarkazlashtirish, raqamlashtirish, fuqarolar ishtirokini kengaytirish va moliyaviy avtonomiyani kuchaytirish – o‘zini o‘zi boshqarish tizimini yanada takomillashtirishga qaratilgan. O‘zbekistonning mahalla instituti bu borada o‘zining milliy modelini yaratgan va izchil rivojlantirmoqda. Kelgusida xalqaro tajribani o‘rganish, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish va fuqarolar ishtirokini yanada kengaytirish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Kadirova Sh., Muhammadiyeva D. From Action Strategy to Development Strategy // International Journal of Artificial Intelligence, 2025. – P. 521.

2. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2023. – 105-modda.

3. O‘zbekiston Respublikasining 2013-yil 22-apreldagi “Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari to‘g‘risida”gi, O‘RQ-350-son.

4. Qirg‘izboyev M., Rixsiboyev K. Saylov jarayonida o‘zini o‘zi boshqarish organlari o‘rni // Acta NUUz. – 2025. – P. 107–109.

5. Himsworth C. The European Charter of Local Self-Government: A Treaty for Local Democracy. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2015. – 208 p.

6. OECD. Tax Autonomy or Revenue Sharing? Institutional Design of Personal Income Tax Decentralization and Local Fiscal Performance in OECD Countries // Journal of Urban Economics, 2026. – 27 p.

7. Kráľová V. Európska charta miestnej samosprávy – normatívny dokument medzinárodného práva // Verejná správa a spoločnosť. – 2022. — Vol. 23, No. 1.

8. OECD. Governing the Local Digital Transformation: A European Comparative Perspective // Information Systems Journal, 2026. – 22 p.

9. Wollmann H. Local Government and Governance in Germany: Challenges, Responses and Perspectives. – Cham: Springer, 2024. – 169 p.

10. Fiscal Decentralization and Local Financial Autonomy: A Bibliometric Review of Global Research Trends // Journal of Accounting and Strategic Finance, 2025. – 21 p.

11. Council of Europe. European Charter of Local Self-Government. Strasbourg, 2024. – 122 p.